

L'ENSENYAMENT DE LA LITERATURA (I DE LA LLENGUA):

NOVES PERSPECTIVES, NOUS REPTES

Anna Esteve & M. Àngels Francés

Universitat d'Alacant

Aquest monogràfic naix amb el propòsit de reflexionar sobre la situació actual de l'ensenyament de la literatura a les nostres aules i presentar propostes de millora que reformulen les metodologies ja consolidades i exploren noves perspectives i plantejaments acords amb la nova realitat en què vivim, aprenem i ensenyem. La irrupció d'Internet ha sacsejat els fonaments de la nostra societat de manera profunda i substancial; això és, ha propiciat noves formes de relacionar-nos i de comunicar-nos (xarxes socials), però també noves formes de llegir (literatura digital), de crear i, al remat, d'aprendre, és a dir, d'adquirir i construir el coneixement. Un context que exigeix noves maneres d'ensenyar, i també d'ensenyar literatura. Aquest és un dels grans reptes que hem d'assumir si volem que la literatura forme part de la vida dels nostres alumnes; això és, si pretenem reforçar o reconciliar la relació entre la literatura i la societat, força debilitada durant els últims anys.

Amb aquest propòsit el Departament de Filologia Catalana va organitzar el II Simposi d'Ensenyament de la Literatura i de la Llengua (març, 2015), en què es van presentar alguns dels treballs que ara publiquem en aquest monogràfic, al qual s'han incorporat els articles de professionals en actiu que expliquen experiències docents, recursos i projectes on la literatura i l'alumnat esdevenen protagonistes.

El progressiu desplaçament de l'atenció envers el lector i el concepte d'educació literària que postulen algunes de les tendències actuals poden aportar idees i solucions a la precària situació en què ens trobem. Tal com observen Bordons i Díaz-Plaja (2004), una certa renovació ideològica amb regust del maig del 68 guia teories com les de la intertextualitat, l'estètica de la recepció o la psicologia cognitiva. Això es tradueix en propostes com la de la llibertat lectora, basada en el dret del lector a no llegir allò que no troba interessant i a triar, doncs, el seu itinerari a través de la selva de llibres que l'envolta, o la revisió del cànon, on s'aposta per

incloure obres de literatura infantil i juvenil, materials tradicionalment no literaris, literatures forànies, o experimentals.

Durant els últims deu anys, diferents estudiosos de reconegut prestigi —com ara Pozuelo (1996), Cerrillo (2007), Colomer (2008a), Teixidor (2007), Pagès (2006)— han insistit en la importància de centrar l'educació literària en la formació de l'hàbit lector per a millorar la competència interpretativa de l'alumnat (perquè puguin relacionar els textos amb l'experiència pròpia, perquè amplien el tipus de lectura que els agrada, perquè dominen habilitats lectores cada vegada més complexes). Com assenyalen Manresa & Margallo (2010: 52), «la consolidació d'aquest hàbit té a veure amb la capacitat de donar sentit als textos com a clau per comprendre el món i un mateix». Una premissa que es compleix en els articles que vertebraven el dossier central d'aquest número d'*Ítaca*. Els especialistes que hi participen demostren, a partir de les seues reflexions i experiències didàctiques, la importància de la literatura per formar lectors crítics, capaços d'interrogar els textos —i, per extensió, la realitat— i generar-ne interpretacions pròpies; persones que sàpiguen integrar la literatura en la seua realitat com una altra forma de coneixement.

En primer lloc, Dèlia Amorós i Josep Escribano presenten el primer debat que va tenir lloc en el II Simposi amb el títol de “Literatura i identitats: personals i col·lectives”. Com es pot inferir, hi aborden un aspecte nuclear de la literatura com és la seua capacitat per ajudar a definir-nos com a individus i com a col·lectivitat, i també a comprendre'ns, tant a nosaltres mateixos com, sobretot, als *altres*, amb els qui vivim, amb identitats diferents de la nostra, de la del nostre grup social o cultural. Partir d'una pedagogia coeducativa i ensenyar una llengua i la seua literatura com a pròpies d'un individu o d'un territori significa contribuir a bastir una identitat personal (de gènere i/o sexual) i també col·lectiva (i/o nacional). Al voltant d'aquest doble eix, proposen un seguit d'interrogants a partir dels quals animen a reflexionar sobre la formació del professorat en qüestions de gènere, el trencament dels tòpics masculí/femení, la importància de la literatura del jo per a la construcció d'aquestes identitats o el paper de l'etnopoètica com a eina per entendre i difondre símbols i mites col·lectius. I en recomanen diferents textos literaris especialment rellevants per al cas, fruit de la pròpia experiència a

l'aula i del coneixement. En definitiva, conclouen que

Els estudis culturals i de gènere, com a discurs políticament compromés, són un desafiament que molt pocs ensenyants de l'educació pública ens podem permetre ignorar, atés que ens proporcionen un punt de vista nou i flexible per dur endavant nous programes d'ensenyament transversals, al mateix temps que l'alumnat desenvolupa la capacitat crítica i d'autodefinició. Si no en sabem, n'hem d'aprendre. Des de l'emoció, la nostra i la seua, com a element central de l'aprenentatge, com a element central a partir del qual es basteix la nostra, la seua, identitat.

A continuació, Anna Ballester ens planteja un repte gens senzill en els temps que corren: fer lectors de poesia a Secundària. Diverses activitats al voltant de la lectura, la creació i la dramatització de poemes, explicades amb gran profusió de detall, configuren aquesta breu guia pràctica que pretén facilitar la creació de tallers de poesia on l'alumnat pugui viure experiències gratificants i descobrisca el gust per la lectura. Ja no hi ha excusa per defugir un gènere que arrossega molts prejudicis i força desconeixement entre el professorat i l'alumnat. Una oportunitat esplèndida per tornar a sentir, per mirar d'una altra manera, per descobrir la musicalitat de les paraules i jugar amb el llenguatge i, al remat, esdevenir creadors; un camí cap al coneixement d'una tradició pròpia —des d'Ausiàs March a Vicent A. Estellés, Anna Montero o Marc Granell— perquè, en paraules de Ballester, «tenim clar que la poesia és indispensable per al desenvolupament intel·lectual i afectiu. És un mitjà per combatre la monotonia a les aules i facilita una relació estimulante entre el professorat i l'alumnat».

De poesia i sobretot de música ens parla Francesca Cano en l'article següent, en què ens presenta una experiència docent de caràcter multidisciplinari que ve avalada per l'èxit —social i educatiu— i el ressò que ha tingut en diferents centres d'arreu del territori lingüístic durant vora setze anys. Es tracta del projecte «Com sona l'ESO». Una iniciativa que aconsegueix trencar les quatre parets on sovint té lloc l'ensenyament amb un concert en què s'integren la música, la literatura, la llengua, la dansa i l'educació en valors, fonamentalment —tot i que també hi tenen cabuda les arts plàstiques, la filosofia i la història—, i on s'implica gairebé tota la societat: professorat, famílies, alumnat i la població en què se

celebra. Es tracta d'un projecte d'art total compartit que evidencia els bons resultats que té sempre l'aprenentatge significatiu, arrelat a la realitat del nostre alumnat, basat en el treball en equip, el protagonisme dels estudiants i la complicitat amb el professorat per fer possible una experiència educativa exemplar dins i fora de l'aula.

Carme Durán, al seu torn, introdueix una reflexió molt oportuna sobre l'ús de les TIC, entès com un recurs que, ben integrat en metodologies actives (aquelles que situen l'alumnat en el centre del sistema d'ensenyament-aprenentatge), pot ser un gran aliat per a donar resposta als reptes del docent del segle XXI. Així, estructura el seu article sobre dos eixos imprescindibles per a assolir aquest tractament raonat i conscient de les TIC. En primer lloc, argumenta la necessitat d'una formació contínua dels docents que responga a les noves i sempre complexes realitats o contextos educatius; i, en segon lloc, caracteritza i valora el potencial de les seqüències didàctiques per a integrar la utilització rellevant i oportuna de les TIC, en consonància amb les investigacions més recents sobre la didàctica de la llengua i de la literatura. Un estudi rigorós amb el qual se subratlla de nou —com ja havia explicitat molt clarament el projecte presentat per Francesca Cano— la importància de generar entorns favorables a l'aprenentatge «a través de metodologies actives centrades en l'estudiant a partir d'una tasca, d'un projecte, d'una recerca que doni sentit a les activitats que els nois i noies han de dur a terme».

En sintonia amb aquest plantejament educatiu se situa la proposta de Francesc Gisbert «Viatjant i llegint: un projecte de promoció de la lectura», que des de l'any 2007 organitza la Coordinadora pel Valencià de l'Alcoià-Comtat (Escola Valenciana). Ofereixen una sèrie de rutes literàries que van destinades tant al món educatiu —per la vessant didàctica i d'animació a la lectura—, com al públic en general, ja que les rutes són i poden ser un recurs evident per a la promoció turística. L'article de Gisbert s'ocupa de la promoció lectora dins i fora de l'aula. Així, en la primera part recull parcialment el debat que es va produir en l'esmentat II Simposi d'Ensenyament de la Literatura i de la Llengua sobre aquest tema, amb preguntes tan engrescadores com aquesta: «Què no hem de fer perquè els alumnes odien la classe de de literatura?». Una

contextualització oportuna per a presentar, en la segona part de l'article, l'explicació detallada del contingut de les rutes i l'aplicació didàctica respectiva (en funció del nivell educatiu en què poden ser treballades). L'autor deixa clares les possibilitats d'aquest recurs per a animar a la lectura, normalitzar la llengua i donar a conèixer o dignificar el nostre patrimoni cultural, històric i natural.

L'article següent, de Pep Hernández, reprén la reflexió de Durán sobre la irrenunciable necessitat de transformar l'educació literària al mateix ritme que s'ha transformat la societat gràcies a la irrupció de les tecnologies de la informació i la comunicació. Després de repassar les diverses etiquetes que descriuen les generacions de joves que ja han nascut immerses en aquest nou món hiperconnectat, passa a enllaçar el binomi *didàctica + internet* i a oferir recursos valuosos —la majoria basats en experiències pròpies que han resultat un èxit en l'aplicació a l'aula— per a aquells que vulguen usar-ne els avantatges per a revitalitzar les seues classes de literatura. Perquè, tal com ell afirma, «No fer-ho és negar a una part important de la població escolar la possibilitat d'accedir a un capital cultural fonamental que està a la connectivitat i participació en les xarxes d'informació i comunicació».

Bernat López i Rafael Medina, professors en un institut de la ciutat castellanoparlant d'Elda (l'Alt Vinalopó), relaten el procés pel qual han aconseguit obtenir resultats excel·lents en la docència de la llengua i la literatura malgrat el context difícil i el mur de prejudicis lingüístics que envolten el valencià en una zona que, segons la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià (LUEV), pertany al territori castellanoparlant del País Valencià i, per tant, ofereix als alumnes la possibilitat de no cursar l'assignatura Valencià: llengua i literatura. L'èxit de la seua metodologia, basada en la constància, l'estímul de l'interés i la motivació de l'alumnat i una sèrie de mesures de tipus organitzatiu i pedagògic, demostra que res no és impossible, i que tot esdevé a l'abast de la mà quan l'amor per la llengua i la literatura i una gran vocació per educar es combinen en l'afany per superar reptes i aconseguir els resultats desitjats.

Carla Peñarroya i Paula Figuerola relaten també una experiència docent, que utilitza la metodologia del treball per projectes per a acostar a l'alumnat envers la figura de Jaume I. Partint d'una reflexió sobre la

necessitat d'incorporar els elements de la cultura valenciana en l'educació literària, per combatre els efectes negatius de la globalització, les dues autores presenten el projecte Nou d'Octubre com a mostra de treball integrador de diversos elements de la identitat valenciana —procedents de l'etnopoètica, la història, l'art, la literatura, etc.— que, en conjunt, ajuden l'alumnat a situar-se en unes coordenades —que, sovint, desconeixen— i creen la base per a estimular la noció de pertinença a la col·lectivitat.

Jordi Oviedo ens presenta, en el seu article, una altra estratègia didàctica per a fomentar la creació de l'hàbit lector entre l'alumnat: el diari de lectura, que parteix de «la voluntat de vincular la lectura literària amb un tipus d'escriptura que servisca a l'alumnat per reflexionar de manera intensa i significativa tant sobre el procés lector com sobre el procés d'escriptura». En efecte, en una primera part l'autor fonamenta pedagògicament la seua proposta, i després passa a detallar el procés d'escriptura del diari de lectura i del metadiari que, aplicant les perspectives de la *reflective writing*, la *introspective writing* i la *creative and poetic writing*, dóna com a resultat textos intensos i estimulants com els que ell mateix cita en el cos de l'article, escrits per l'alumnat de diverses assignatures de graus universitaris relacionats amb l'Educació.

Per acabar, Rosa Valls arrodoneix el panorama d'experiències didàctiques que s'han revelat fructíferes per a estimular la formació de lectors crítics amb un sèrie de propostes, totes basades en experiències d'aula reals —mostres de les quals ens ofereix al llarg de tot l'article— que demostren que es pot enfocar l'ensenyament de la literatura des d'una perspectiva innovadora malgrat les exigències del currículum i les dificultats de tot tipus que comporta una aula de valencià en la ciutat, en aquest cas, d'Alacant. Les propostes de Valls intenten fomentar el gust per la lectura, l'interés creatiu de l'alumne i el desenvolupament de les habilitats productives. L'autora mostra una profunda confiança en les possibilitats dels estudiants: «els alumnes poden ser molt creatius i el taller literari pot ser un bon recurs per a conèixer els nostres clàssics i millorar la competència comunicativa de manera motivadora. Animeu-vos a valorar les produccions del vostre alumnat, heu de creure en les seues aptituds. Us endureu sorpreses».

Com haureu pogut observar, el fil conductor de tot el monogràfic gira al voltant d'una idea bàsica: la motivació i la transmissió de l'amor per la literatura com a punt de partida per a assolir un procés d'ensenyament-aprenentatge realment significatiu i que perdure en la memòria i en la formació del nostre alumnat. Per a assolir aquest objectiu, les TIC resulten unes aliades imprescindibles, per tal com parlen a les noves generacions en el llenguatge en què es troben immerses. Al cap i a la fi, però, els reptes que ens planteja l'educació literària en el segle XXI no passen, solament, per l'ús d'aquestes valuoses eines, sinó per la formació permanent i per una profunda vocació per ajudar els estudiants a esdevenir persones crítiques, autònomes, conscients de la identitat pròpia i preparades per a fer-se un lloc en una societat cada vegada més connectada i globalitzada.